

Czeferner Dóra

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet

A szex, szexualitás és a szexuális tudás interpretációja az osztrák–magyar polgári-liberális, feminista nőmozgalomban 1918 előtt¹

Az osztrák polgári-liberális és a magyar feminista egyesületek vezetői rendkívül fontosnak tartották a fiatalok szexuális felvilágosítását az 1980-es évektől kezdve, aminek hivatalos folyóirataikban, illetve az általuk szervezett programokon is rendre hangot adtak 1918 előtt. A szexuális tudás kicserélésével, valamint a leánykereskedelemmel és a prostitúcióval kapcsolatos kérdések szintén szerepeltek a szervezetek napirendjén. E problémaköröket tanárokkal, orvosokkal, szociológusokkal tárgyalták előadói-, illetve vitaestjeiken, valamint az általuk publikált sajtótermékekben. Ezen kívül több beadványt intéztek a bécsi és a budapesti kormányokhoz például a koedukáció bevezetéséért, az iskolai szexuális felvilágosítás szabályozásáért, valamint a prostitúcióval kapcsolatos problémák megoldásáért. A téma fontossága ellenére azonban a kérdéskörnek a korábbiakban sem az osztrák, sem pedig a magyar történészek nem szenteltek túlságosan nagy figyelmet.² Éppen ezért e tanulmányban azt vizsgálom, hogy a legfontosabb osztrák polgári-liberális és magyar feminista egyesületek milyen erőfeszítéseket tettek az imént felvetett problémák megoldására az első világháború kitörése előtt, valamint 1914–1918 között. A munkához a nagytító alá vett szervezetek hivatalos folyóiratai mellett az egyesületek Budapesten, Bécsben és New York-ban őrzött levéltári anyagaira támaszkodom.³

Célkitűzések

Jelen munkában az Osztrák–Magyar Monarchia két legmeghatározóbb polgári-liberális és feminista egyesületének szexuális felvilágosítás területén

¹ A tanulmány az innovációs és technológiai minisztérium ÚNKP-19-3-III-PTE-199 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának szakmai támogatásával készült.

² Kivételt képez Susan Zimmermann néhány munkája (különös tekintettel Zimmermann 1999a, 49–66).

³ A forrásokról, s az azokkal kapcsolatos kihívásokról ld. bővebben Czeferner Dóra munkáit (Czeferner 2018a, 7–30.; 2018b, 157–169).

végzett tevékenységére fókuszálok.⁴ Magyar részről a Feministák Egyesületét (FE, Budapest, 1904–1948/1949), valamint az általa publikált lapokat, *A Nő és a Társadalmat* (Budapest, 1907–1913), illetve *A Nő. Feminista Folyóiratot* (Budapest, 1914–1928) veszem górcső alá.⁵ Osztrák vonatkozásban az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein (AöF, Bécs, 1893–1922[?]) és hivatalos értesítőjét, a *Neues Frauenleben* (Bécs, 1902–1918) vizsgálom, és a következő kérdésekre igyekszem válaszokat találni: Milyen eszközöket alkalmaztak az egyesületek vezetői tagjaik és követőik szexuális kérdések tudatosítása, a korszak szóhasználatával élve a „nemi felvilágosítás” során? Miként képzelték el az iskolai szexuális felvilágosítás ideális, valamint a problémakör néhány alapvető fontosságú, további vizsgálatra érdemes aspektusát is feltárom.

A kutatásban a sajtótermékek mellett levéltári forrásokra is támaszkodtam: a FE-vel kapcsolatos egyesületi anyagokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában dolgoztam fel.⁶ Az AöF-hez köthető szervezeti dokumentáció sajnálatos módon csak töredékesen maradt ránk Bécsben a Wienbibliothek im Rathausban, valamint az Österreichisches Staatsarchivban. Ugyanakkor az egyesület 1893-as alapítástól 1910-es haláláig elnöki posztot betöltő Auguste Fickert (1855, Bécs–1910, Maria Enzersdorf) közadakozásból összegyűjtött archívumának egyes részei elérhetők a bécsi városi könyvtárban, valamint az Österreichische Nationalbibliothek gyűjteményeiben.⁷ Magyar vonatkozásban a FE-ben, illetve az 1920 előtti nemzetközi nő- és békemozgalomban vezető szerepet betöltő Schwimmer Rózsa (1877, Budapest–1948, New York) mintegy 600 dobozból álló irathagyatéka elérhető és kutatható az Amerikai Egyesült Államokban, a New York Public Library kéziratárában.⁸

⁴ A nőmozgalmon polgári irányzatán belül az általam vizsgált osztrák egyesület a baloldali liberális, bizonyos szerzők szerint már-már a radikális irányvonalat képviselte (Zimmermann 1999, 49–66; Bader-Zaar 1995, 233–268). Az osztrák szakirodalom a feminista jelzõt a történelmi nőmozgalom vonatkozásában nem igazán használja. A magyar ezzel szemben azon kevés nőmozgalmak egyike volt, amely büszkén viselte a feminista megjelölést (Szapor 2004, 189–206).

⁵ A két periodikát 1914 végéig a köz- és magánzférában alkalmazott, hivatalnoknőket tömörítő Nőtisztviselők Országos Egyesületével (NOE, Budapest, 1896–1919) közösen publikálták.

⁶ Feministák Egyesülete. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P999. A továbbiakban MNL OL FE.

⁷ Nachlass Fickert. Wienbibliothek im Rathaus. (A továbbiakban NF WR.); Nachlass Fickert. F.34. Österreichische Nationalbibliothek. Musiksammlung, valamint Österreichische Nationalbibliothek. Sammlung von Handschriften und alten Drucken. A továbbiakban: ÖNB M, valamint ÖNB Han.

⁸ Rosika Schwimmer Papers. New York Public Library. Manuscripts and Archives Division. MssCol6398. (A továbbiakban NYPL RSP.) Az anyagban végzett korábbi kutatások

A szexualitás témája az egyesületi sajtójában

A kereskedelmi profitot termelő női sajtó (németül *kommerzielle Frauenpresse*) térnyerése mellett a századfordulóra néhány olyan folyóirat is útjára indult, amelyeket a különböző női szakegyesületek alapítása inspirált. Ezek nem csupán szakmaspecifikus lapok voltak, mint például a tanítónők számára íródott sajtótermékek, hanem olyan publikációs fórumok, amelyek a nőmozgalom különböző szárnyaihoz kapcsolódtak, illetőleg annak aktuális híreiről, valamint politikai és társadalmi összefüggéseiről tudósítottak (Klingenstein 1997, 21–22; 1999, 117–128; Wolff 2017, 128–137).⁹ A nőoktatás intézményes kereteinek kiterjesztése, továbbá a „gyengébb nem” közéleti, egyesületi és politikai életre történő szocializációja együttesen vezetett az ideológiai céllal kiadott női lapok (németül *ideologische Frauenpresse*) megjelenéséhez.¹⁰ E sajtótermékek között az egyesületek profiljához illeszkedve elkülöníthetünk keresztényszocialista, szociáldemokrata és polgári-liberális, illetve feminista lapokat,¹¹ amelyek közül minden bizonnyal az általam vizsgált sajtótermékek rendelkeztek a legkevesebb olvasóval.¹²

Sajtójukban ennek ellenére rendkívül innovatív módon a hazai és transznacionális női szervezetek eredményei, a női munka, az oktatás, továbbá a gyermekvédelem és az alkoholizmus témájának körüljárása mellett hangsúlyos szerepet kívántak szánni a prostitúció, a szexuális felvilágosítás, valamint a leánykereskedelem témájának és az ellene folytatott harcnak is. Utóbbiak a női lapokban vagy éppen a keresztényszocialista és a szociáldemokrata sajtóban a korszakban még szinte teljes mértékben tabunak minősültek. Az általam nagytító alá vett lapok azonban rendre közöltek cikkeket gyermek- és házasságiogrol, az általános női jogokról, továbbá azon

értékeléséről és saját kutatásaimról l. a korábban megjelent munkáimat (Czeferner 2018b, 157–169.; 2018c.; 2019a, b).

⁹ Kerstin Wolff szerint a következőkre helyezték a hangsúlyt: „Themen der Frauenbewegung intensiv zu diskutieren, und politische und gesellschaftliche Zusammenhänge darzustellen”, vagyis, hogy „intenzíven tárgyalják a nőmozgalom témáit, illetve [az olvasók elé] tárják ennek politikai és társadalmi összefüggéseit” (2017, 128–137).

¹⁰ Evelyne Sullerot francia feminista szociológus Klingensteinhez hasonló fogalmi rendszerben gondolkodik, elkülönítve a *presse féminine*-t és a *presse féministe*-et (Sullerot 1963. 35–36). Sullerot a női sajtót munkájában, Simone de Beauvoir híres könyvére utalva *deuxième presse*-nek nevezi (Sullerot, 5–13).

¹¹ Még egyszer szeretném jelezni, hogy szándékosan használom a polgári-liberális és feminista kifejezéseket az osztrák, illetve a magyar szervezetekre, mivel német nyelvterületen a „feminista” jelzőt – néhány szakirodalmat leszámítva – csupán az új nőmozgalom alkalmazta (Bittermann-Wille–Hoffmann-Weibnerger, 2000).

¹² A kérdéskört részletesen vizsgálom a 2019 novemberében benyújtott, *A polgári-liberális, feminista sajtó az Osztrák–Magyar Monarchiában 1907–1918 között. Folyóiratok, publicisták, olvasóközönség, tartalomelemzés* című doktori disszertációmban.

törvényi szabályozásokról, amelyek a női nemet hátrányos megkülönböztetéssel sújtották. Az 1914-es hadüzenetek után pedig az aktuális eseményekre adott elméleti vagy gyakorlati reflexiókon kívül – a cenzúra ellenére – igyekeztek együtt gondolkodni az olvasókkal arról, hogy milyen időszakos és tartós változásokhoz vezet(het) a háború a nők életében. Nem feledkeztek meg a háború szexuális erkölcsökre gyakorolt hatásainak tárgyalásáról, a házasságon kívül született gyermekek helyzetének elemzéséről, de szó esett például az orosz hadifoglyok és az osztrák–magyar nők között fűződő szerelmek társadalmi megítéléséről is. A háborús évek előrehaladtával mind hangsúlyosabbá vált a cikkírók által végzett felvilágosító munka is, amelyet azért végeztek, hogy a nők ne válhassanak a férfiak által a frontvonalakról hazahozott nemi betegségek fertőzöttjévé.

Az elemzett szövegkorpusz

Doktori kutatásom keretein belül az AöF és a FE sajtótevékenységének levéltári forrásbázison nyugvó bemutatása mellett az általuk publikált lapok tartalmi elemzését végeztem el az Allan Bell és Teun van Dijk nevével fémjelzett módszertan alapján (Czeferner 2019c). Munkám kezdetétől olyan kvantitatív és kvalitatív módszereken alapuló kutatás lebegett a szemem előtt, amely a lapok szerkesztőinek, szerzőinek, olvasótáborának és tartalmi kínálatának bemutatása mellett a fent említett sajtótermékekhez köthető, nagyobb ívű következtetések levonására is lehetőséget biztosít. (A kisebb szövegkorpuszon végzett kutatás ilyen összefüggések feltárulását eleve lehetetlenné tette volna.)

Amint a lenti táblázatból látható, a vizsgálatba a lapok valamennyi, 1907 januárja és 1918 májusa között megjelent példányát bevontam, amely összesen 6007 cikket jelent.

1. táblázat

A cikkek száma a három lapban évfolyamonként összesítve 1907–1918 között

ÉVFOLYAM	NEUES FRAUENLEBEN	A NŐ ÉS A ¹³ TÁRSADALOM/A NŐ
1907	255 ¹⁴	338
1908	294 ¹⁵	352
1909	323	389
1910	266	349
1911	233	337
1912	198	358
1913	181	265
1914	158	434 ¹⁶
1915	139	269 ¹⁷
1916	130	265
1917	107	240
1918	48	81
ÖSSZESEN	2332	3677

A *Neues Frauenleben*ben publikált cikkek száma 2332, a magyar lapokban pedig összesen 3677 írás található. *A Nő és a Társadalom* évfolyamaiban 2389, *A Nőben* pedig 1288 írás látott napvilágot.¹⁸

¹³ Ezek közé tartoznak az irodalmi rovatban közzétett írások és a lapok elején olvasható közlemények is, viszont a relatíve kis számú és gyakran ismétlődő hirdetések és a szerkesztőségek sajtóbizottságai által szó szerint ismételt egysoros előfizetési felhívások nem. Utóbbiak ugyanis véleményem szerint, és saját elemzési szempontrendszeremet is tekintetbe véve nem kezelhetők önálló cikkeként, ezért a vizsgálatba történő bevonásukat feleslegesnek tartottam.

¹⁴ A *Neues Frauenleben* 1907. áprilisi lapszáma hiányzik.

¹⁵ A *Neues Frauenleben* 1908. áprilisi lapszáma szintén hiányzik.

¹⁶ 1914 augusztus elejéig összesen 402 cikk jelent meg a periodikában, a háború kirobbanásától decemberig 31.

¹⁷ A háború során megjelentetett évfolyamokban a cenzúra miatt törölt cikkeket is beszámítottam az összesített adatokba.

¹⁸ E ponton hangsúlyozom, hogy a magyarországi periodikákat a disszertációmhoz hasonlóan jelen tanulmányban is közösen kezelem, mivel *A Nő*, *A Nő és a Társadalom* utódlapjaként jutott el az olvasókhoz.

A „nemi kérdés”, a leánykereskedelem és a prostitúció témája a cikkekben

Az alábbiakban rámutatok, hogy az egyesületek a lapokban publikált újságcikkek között milyen szerepet szántak a nemi kérdés,¹⁹ a leánykereskedelem és a prostitúció témáinak.

A cikkek vizsgálata során – továbbra is Bell és van Dijk tartalomelemzési módszereire támaszkodva – saját kódolási és elemzési szempontrendszer alakítottam ki. Az újságcikkeket (többek között) tartalmuk szerint rendeztem csoportokba, megkeresve bennük azokat a különösen fontos szavakat és kifejezéseket, amelyeket az újságírói zsargonban kulcsszavaknak neveznek (Andor 2009, 24–27), vagyis azokat a szövegszervező elemeket, amelyek alapvető szerepet játszanak a cikkek tartalmi koherenciájának megteremtésében.²⁰ Megjegyzendő, hogy bár számuk a cikkek szövegében alacsony, helyes kiválasztásukkal a publicista ügyesen befolyásolhatta olvasói véleményét.²¹ E helyütt szeretném hangsúlyozni, hogy a kulcsszavak végleges kiválasztásához és lehatároláshoz nem lett volna elegendő a teljes forrásbázis egyszeri átolvasása, ehhez a teljes szövegkorpusz többszöri aprólékos áttanulmányozására volt szükség a munka kezdeti szakaszában. Az így felállított 16 kategória közé az alábbi kulcsszavak kerültek be (alfabetikus sorrendben): alkoholizmus, aktualitás, általános női jogok, családjog, divat, drágaság, gyermekvédelem, háború/béke/pacifizmus, irodalom, leánykereskedelem, munka, nemi kérdés, nőmozgalom, oktatás, prostitúció és választójog. Fontos, hogy egy-egy cikkhez gyakran több kulcsszót is hozzá tudtam rendelni.

¹⁹ Amint már utaltam rá, ez egykorú kifejezés, többnyire az iskoláskorú gyermekek szexuális felvilágosításáról szóló cikkeket soroltam e csoportba.

²⁰ Ennek ellenére a nyelvészek véleménye távolról sem egységes arra vonatkozóan, hogy mely kritériumok alapján azonosíthatók e szavak a szövegben. Raymond Williams – a kultúratudomány alapjainak megteremtője – például a kulcsszavak kulturális beágyazottságát hangsúlyozza. Szerinte az egyszerű, mindenki által ismert, de mégis összetett jelentéstartalmú szavak a szöveg tartalmának fő hordozói (Williams 1983, 7–10).

²¹ Anne McKane mutat rá, hogy a megfelelő kulcsszavak kiválasztása az egyik legfontosabb dolog az újságírásban (McKane 2006, 94).

2. táblázat

A cikkek témák szerinti megoszlása a lapokban a kiválasztott 16 kulcsszó alapján 1907–1918 között

KULCSSZAVAK	NEUES FRAUENLEBEN	A NŐ ÉS A TÁRSADALOM/A NŐ
Alkoholizmus	12	24
Aktualitás	155	254
Általános női jogok	25	73
Családjog	36	48
Divat	8	22
Drágaság	47	17
Gyermekvédelem	165	162
Háború/béke/pacifizmus	85	181
Irodalom	427	236
Leánykereskedelem	15	19
Munka	691	1291
Nemi kérdés	13	55
Nőmozgalom	402	727
Oktatás	271	259
Prostitúció	15	16
Választójog	254	576
Összesen	2621	3960

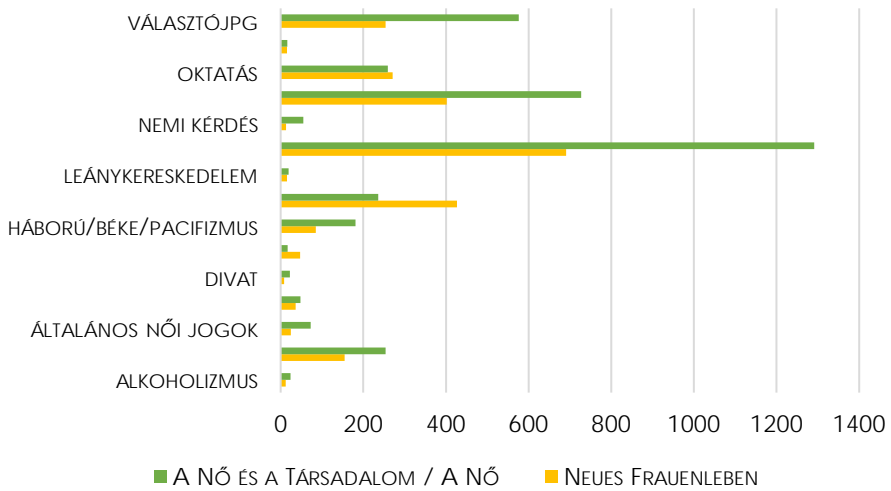
Amint a fenti táblázaton és az alábbi diagramokon megfigyelhetjük, az osztrák–magyar lapok a legtöbb cikket a női munka (691 és 1291 írás) – és nem a választójog (254 és 576 cikk!) – témájában tették közzé.²² Fickerték és Schwimmerék egyaránt stratégiai kérdésként kezelték a hazai és külföldi nőmozgalommal kapcsolatos hírek (402 és 727 írás) megosztását. Szembetűnő továbbá, hogy az egyesületek alapításakor, illetve a FE választmányi ülésein és éves közgyűlésein vezetett jegyzőkönyveiben rendre hangoztatott problémák, vagyis a leánykereskedelem, a nemi kérdés és a prostitúció viszonylag kevés figyelmet kapott a lapokban.²³

²² Ennek okait a disszertációmban részletesen kifejtem.

²³ Az AöF esetében ilyenek nem maradtak ránk. A FE esetében erre l. A FE közgyűlési jegyzőkönyvei és titkári jelentései. MNL OL P999. 1. doboz 2/a tétel. A FE tagértekezleteinek, nyilvános értekezleteinek és választmányi üléseinek jegyzőkönyvei. 1906–1918. UO. 1. doboz 2/d–e. tételek.; UO. 2. doboz 3. tétel.

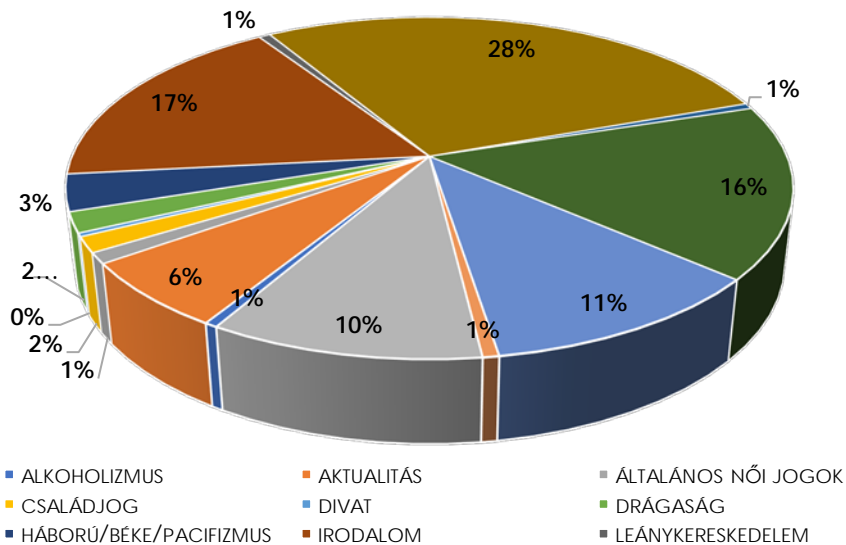
1. diagram

A cikkek témák szerinti megoszlása a lapokban a kiválasztott 16 kulcsszó alapján 1907–1918 között

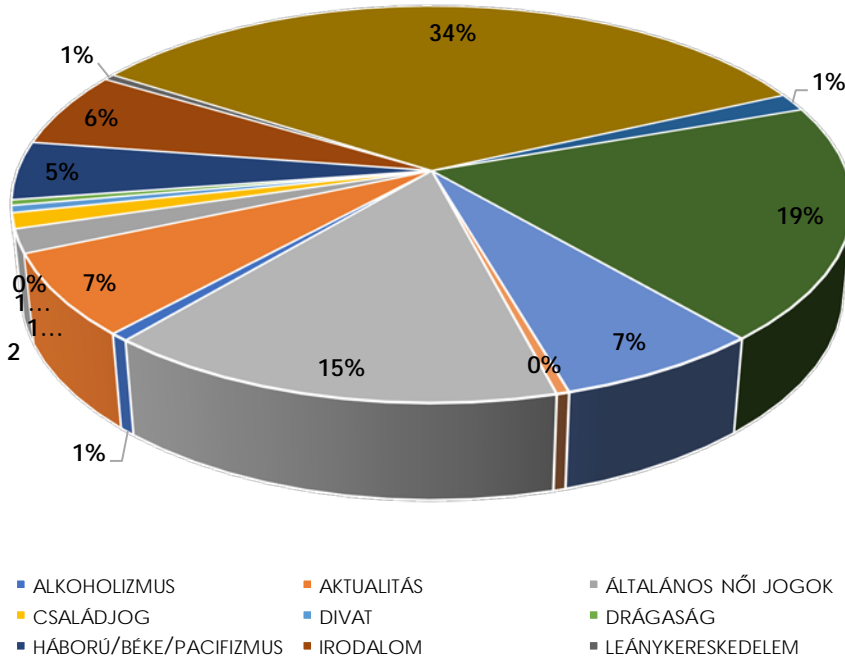
2. diagram

Az egyes cikktémák megoszlása a Neues Frauenlebenben 1907–1918

3. diagram

Az egyes cikktémák megoszlása a ANő és a Társadalomban és ANőben 1907–1918

Logikusan merül fel a kérdés, hogy vajon mi lehet az oka a fent vázolt jelenségnek? A FE és az AöF által vállalt radikális álláspontok miatt csak a (vezetőségi) tagok levelezéseiben, továbbá egyesületi előadói- és vitaesteken, valamint nemzetközi nőmozgalmi kongresszusok előadásaiban fogalmazódtak meg? S vajon az egyesületek megközelítési módjaiban miért nem hozott változást az 1914-es háborús mozgósítás? Az alábbiakban e kérdésekre igyekszem válaszokat adni.

A kérdéskör „radikális” megközelítése az egyesületekben

A századfordulós Bécs szellemi pezsgésében nem ütközött akadályba, hogy az AöF a nők oktatási és gazdasági jogaiért szálljon síkra, illetve e témákban előadásokat tartson női és férfi hallgatóság előtt. A nőkérdés teljes körű megoldását „nők gazdasági függetlenségének” elérésében látták, amelynek egyik elengedhetetlen feltétele a megfelelő (szak)képzettség elérése volt. Éppen ezért Fickert, aki maga is élete végéig tanítónőként dolgozott, az intézményes nőnevelés kiterjesztését a nők jogegyenlősége felé vezető út

legfontosabb lépcsőjének tartotta, már az 1893-as alapítástól gyors cselekvést sürgetett (Protokoll 1893). Ezeket a célkitűzéseket, kiegészítve a szociális gondoskodás különböző aspektusaival évről évre közzétették a *Neues Frauenleben* januári számaiban.²⁴

Az AöF-nek a kort megelőző felfogása azonban leginkább a szexuális felvilágosítás kérdéskörében, a cselédkérdésben és a prostitúció megoldásával kapcsolatban képviselt álláspontjában mutatkozott meg. Nem hittek abban, hogy az érvényben lévő hatósági szabályozások gátat szabhatnak az üzletszerű kéjelgésnek, viszont minden lehetséges fórumon hangsúlyozni kívánták a gyermekek szexuális felvilágosításának fontosságát. Ezzel szoros összefüggésben felleptek az anyasági támogatás bevezetéséért, illetve a házasságjog megreformálásáért. Megalakulásuktól fogva sürgették az 1811 óta érvényben lévő polgári törvénykönyv reformját, azonban még bevezetésének századik évfordulóját is „megünnepelethették” a *Neues Frauenleben* hasábjain (NFL, (1911): 6. 148–150). Összegezve a nők jogaihoz kapcsolódó kérdéskört – a legtöbb korabeli osztrák egyesülettől eltérően – „annak totalitásában”, a problémák „gyökereinek felfedezésével” kívánták értelmezni,²⁵ s a megoldási javaslataikkal hosszabb távon tágitani a nők szemléletmódját.

A „nemi kérdés” problémájával kapcsolatban vallott radikális nézeteivel az egyesület alelnöke, a ma íróként ismert Rosa Mayreder (1858, Bécs–1936, Bécs) egyébként még Fickertéken és az AöF tagságának többségén is túltett, amit egy, a prostitúcióról 1897-ben tartott beszéde is kellően szemléltetett, amelyben a prostituáltak orvosi vizsgálata, valamint kötelező hatósági regisztrációja ellen emelt szót (Anderson 1992, 259–291.; Leisch-Prost 2006, 319–323).

A FE rendezvényein szintén visszatérő témaként jelent meg a kérdéskör. Azonban amíg az AöF esetében nem találtam forrást arról, hogy a téma miért vált az évek előrehaladtával marginalizálttá, addig a FE esetében konkrét információink vannak erről. *A Nő és a Társadalomban* 1907

²⁴ Szó szerint ezt a mondatot ismételték: „Der Allgemeiner österreichischer Frauenverein bezweckt die Förderung der wirtschaftlichen Interessen und der intellektuellen Ausbildung der Frauen Oesterreichs, sowie die Hebung ihren sozialen Stellung.” Vagyis: „Az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein célja Ausztria női gazdasági érdekeinek előmozdítása, valamint intellektuális képzésük, valamint szociális helyzetük javítása.” Ezért ld. a lap valamennyi évfolyamának januári számát.

²⁵ Erre az egyesület 25 éves fennállását ünneplő jubileumi ülésen a következőképp emlékezett Leopoldine Kulka és Adele Gerber: „Der Allgemeine österreichische Frauenverein hätte nicht ins Leben treten können, wenn die Notwendigkeit einer solchen Organisation nicht empfunden worden wäre. [...] Die österr. Frauenbewegung jener Zeit war von Bildungs- und Berufsfragen beherrscht (NFL, (1918): 4–5. 57–60).” Vagyis: „Az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein nem jött volna létre, ha életre hívása nem lett volna indokolt. Az [akkoriban] működő nőegyletek nem feleltek meg az igényeinknek: a nőkérdést nem annak totalitásában szemlélték [...]”

márciusában, Glücklich Vilma (1872, Vágújhely–1927, Bécs), a FE elnöke tollából közzétett, „A gyermekek nemi felvilágosítása” című vitaindító írás ugyanis a rá érkező heves, negatív reflexiók szerint ártott a FE (és a NOE) „hírnevének” (NT, (1907): 3. 43–44). Amint az alábbi forrásrészlet is mutatja, a (vidéki) konzervatív szülők például megtiltották lányaiknak a lap további számainak követését.

Schwimmer Rózsa Urhölgynek mint a *Nő és a Társadalom* szerkesztőjének

[...] ismételten panasz hangzott el a szaklapjuk kevéssé szakszerű volta ellen, [...] rendkívüli választmányi ülésünk elhatározta, hogy kérést intézünk a Tekintetes Szerkesztőséghez aziránt, hogy a lap közleményeinek megválasztásakor lehetőleg vegye tekintetbe, hogy tagtársaink legnagyobb része hiányos nevelésű, csekély intelligenciájú, fiatal leány, akiknek elsősorban arra volna szükségük, hogy szakdolgozatra nézve felvilágosítást kapjanak.

Miután jól tudjuk, hogy mozgalmunk szempontjából mily nagy szükség van a lapra, mint összekötő kapocsra, nagyon fontosnak tartjuk, hogy az ezen célnak meg is feleljen. Eddigi tapasztalataink alapján sajnos arra a meggyőződésre jutottunk, hogy ez inkább ellenségeket, mint híveket szerez nekünk.

Különösen a márciusi szám bevezető cikke ellen kelt ki számos tagtársunk szülője és egyenesen megtiltották, hogy leányuk a *Nő és a Társadalmat* olvassa. [...] az ellen emelnek kifogást, hogy a nemi kérdést a lap minden egyes száma tárgyalja.

[...] szerkesztőség célja és érdeke egyaránt megkívánja, hogy olvasói körében megértést és helyeslést találjon, tisztelettel megkérjük, hogy a lap [...] hangját a mi közönségünk ízlését és intelligenciáját tekintetbe véve lehetőleg mérsékelni szíveskedjék.

Szíves válaszát kérve, maradunk tagtársi üdvözlettel,

Trombitás Erzsébet, Greisinger Ottóné²⁶

Vagyis minden bizonnyal a frissen életre hívott lap által diktált piaci szempontoknak (is) betudható, hogy a témában közzétett cikkek száma a későbbiekben viszonylag kevés volt, a megjelentetett írásokat pedig kevéssé direkt hangvétellel fogalmazták. Schwimmerék tehát a jelek szerint megszívték a kritikát, azonban azt nem hagyhatták, hogy a kérdés teljes mértékben lekerüljön a napirendről: Perczelné Kozma Flóra, *A Nő és a Társadalom* rendszeres szerzője, a lap indulása alkalmából Schwimmernek címzett, gratuláló soraiban Trombitásékhoz hasonlóan érvelt, ám egyúttal arra

²⁶ NYPL RSP I. Box 16. Trombitás Erzsébet és Greisinger Ottóné levele Schwimmer Rózsának. 1907. 03. 17.

kérve a szerkesztőt, hogy a témához „ha már érni kezd kissé ez a mi szerencsétlen társadalmunk [...] engedje meg, hogy én is hozzá szólhassak, mert [...] foglalkoztat ez a kérdés, amely előbb-utóbb – akár utóbb – akár tetszik, akár nem tetszik [...] a mai szégyenletes állapotok soká nem tarthatnak”.²⁷ Tudjuk, hogy maga Schwimmer is viszonylag sokat foglalkozott a kérdéskörrel: Glücklichhel pályázatot hirdettek „oly pedagógiai vezérfonalra, mely a tanítónak útbaigazítást nyújt a [nemi] felvilágosítás módjának részleteire nézve”.²⁸ A pályázat azonban nem váltott ki különösebb visszhangot, hiszen csupán „két pályamunka érkezett, amelyek közül az egyiket számba sem vehettük, mert csak a nemi felvilágosításra vonatkozó polemikus cikk volt”. Az egyesület tagjaiból és orvosokból álló bíráló bizottság „egyhangú véleménye szerint” azonban a másik munka sem „felelt meg a céljának”, így eredményt sem hirdettek, a későbbiekben pedig tartózkodtak az ilyen típusú kezdeményezésektől (NT, (1907): 12. 193).

Konklúzió

A *Neues Frauenleben* 1918-ig 15–15 cikket publikált a leánykereskedelem és a prostitúció, 22-t a cselédkérdés, 13-at pedig a nemi kérdés témájában. Schwimmerék a nemi felvilágosítás, a nők elleni erőszak, valamint a nemi betegségek terjedésének problémájára viszonylag gyakran reflektáltak, összesen 55 cikkben, ugyanakkor a leánykereskedelem csak 19, a prostitúció pedig 15 alkalommal került elő *A Nő és a Társadalom*, valamint *A Nő* hasábjain. Logikusan merül fel a kérdés, hogy vajon mi lehet a magyarázata e jelenségnek? A FE és az AöF által vállalt radikális álláspontok miért csak a (vezetőségi) tagok levelezéseiben, továbbá egyesületi előadói- és vitaesteken, valamint nemzetközi nőmozgalmi kongresszusok előadásaiban fogalmazódtak meg? S vajon az egyesületek megközelítési módjaiban miért nem hozott változást az 1914-es háborús mozgósítás, a nemi betegségeknek a korábbiakhoz képest is nagyobb arányú elharapódzásának következtében?

Míg a Bund Österreichischer Frauenvereine-hoz (1902, Bécs) csatlakozó, viszonylag konzervatív szervezetek a nők helyzetének javítását a

²⁷ Trombitás Erzsébet és Greisinger Sándorné levele Schwimmer Rózsának. 1907. 03. 17. NYPL RSP I Box 11. (Perczelné Kozma Flóra levele Schwimmer Rózsának. 1907. 01. 02. Box. 11.) Ez a kérdés még a fejlett nőmozgalommal rendelkező Németországban is kényesnek számított. Pl. a Helene Stöcker és a *Frauen Rundschau* kiadója közötti, a szexuális erkölcsről szóló cikkek publikálása tárgyában kibontakozó nézetkülönbség részleteit (Sitter 1998, 124).

²⁸ A beküldött pályaművekkel szemben támasztott feltételek a következők voltak: „A munka terjedelme a két ívet meg nem haladhatja. Pályázati határidő: 1907. évi szeptember 30. Pályadíj: 200 K, A pályadíjat csak abszolút értékű munkának adjuk ki (NT, (1907): 4. 51).”

családon belül és a fennálló pártviszonyokhoz igazodva képzelték el,²⁹ addig az AöF olyan pártokon felül álló reformista nézeteket vallott például a prostitúció (vagy éppen az ezzel számos ponton összefüggő cselédkérdés) megoldásában,³⁰ amit még a századfordulós, nyitott szellemiségű Bécsben is kevesen tudtak igazán magukévá tenni.

Nagyjából ugyanilyen tendenciák figyelhetők meg a magyar egyesületeknél is. A kérdéskörben publikált cikkek számának csökkenését bizonyosan negatív előjellel befolyásolták az „olvasói igények”. A frissen induló lap szerkesztői minden valószínűség szerint érzékelték azt, amit a szombathelyi szervezet is felpanaszolt, jelesen, hogy olvasókat veszíthetnek a problémakör túlságosan nyílt tárgyalásával. 1908-tól a minimumra csökkentették a prostitúció és a leánykereskedelem témájában publikált cikkeket, s Ausztriához hasonlóan mind óvatosabban, legtöbbször csak „becsomagolva” értekeztek a prostitúció, a „nemi kérdés” és a leánykereskedelem témáiról, nyíltabban pedig csupán az egyesületi rendezvényeken vállalták fel az ezzel kapcsolatos nézeteiket.

Rövidítések

Folyóiratok

- NFL Neues Frauenleben, Wien, 1902–1918.
 N A Nő. Feminista Folyóirat. Budapest, 1914–1928.
 NT A Nő és a Társadalom. Budapest, 1907–1913.

Levéltári források

- NYPL RSP Rosika Schwimmer Papers. New York Public Library, Manuscripts and Archives Division. MssCol 6398.
 MNL OL P999 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Feministák Egyesülete.
 ÖNB M F34 Nachlass Fickert. Österreichische Nationalbibliothek. Sammlung von Handschriften und alten Drucken.
 NF WR Nachlass Fickert. Wienbibliothek im Rathaus.

²⁹ NFL, (1902): 5. 16–18. Vö. Schwartz 2008, 14.

³⁰ 1896 nyarán az 1,5 milliós lakosságú Bécsben kb. 2400 prostituáltat regisztráltak, a nem regisztráltak viszont Anderson feltevése szerint akár tízszer ennyien is lehettek. Anderson 1992, 71.

Protokoll 1893 Stenographisches Protokoll über die Constituierende Versammlung des Allgemeinen Österreichischen Frauenvereines. Allgemeiner Österreichischer Frauenverein, Wien, 1893.

Felhasznált irodalom

Anderson, Harriet. 1992. *Utopian Feminism: Women's Movements in „fin-de-siècle”* Vienna. New Haven: Yale University Press.

Andor, József. „A kulcsszavakról.” In Sebestyén József & Surányi Zsuzsa (szerk.): *A nyelv, az irodalom és a kultúra varázsa*. Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó, 23–28.

Bader-Zaar, Brigitta: „»Weise Mäßigung« und »Ungetrübter Blick« die Streben nach politischer Gleichberechtigung.” In Brigitte Mazohl-Wallnig (Hg.): *Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. Wien: Böhlau, 233–268.

Bittermann-Wille, Christina & Helga Hofmann-Weinberger. 2000. „[Von der Zeitschrift Dokumente der Frauen zur Dokumentation von Frauenzeitschriften](#).” *Demokratiezentrum* 2: 52–62. Letöltés: 2019. december 10.

Czeferner, Dóra. 2018a. „Weibliche Identität in Mitteleuropa und Wissenstransfer zwischen den ungarischen, österreichischen und deutschen Frauenorganisationen.” In Majoros István (szerk.): *ELTE Öt Kontinens*. Budapest: ELTE BTK, 7–30.

——— 2018b. „A New York-i Schwimmer Rózsa-hagyaték jelentősége.” *Levéltári Közlemények* 2018 (1): 157–169.

——— 2018c. „[Gondolatok a New York-i Schwimmer Rózsa-hagyatékáról](#).” *Újkor.hu*. Letöltés: 2019. december 10.

——— 2019. „[A magyarországi feminista mozgalom első hivatalos lapja: A Nő és a Társadalom \(1907–1913\)](#).” *Archívnet. XX. századi történelmi források*. Letöltés: 2019. december 10.

Klingenstein, Eva. 1997. *Die Frau mit Eigenschaften. Literatur und Geschlecht in der Wiener Frauenpresse*. Wien: Böhlau.

——— 1999. „»Die Frauen müssen ganz andere Worte hören.«” Die Anfänge der engagierten Frauenpresse in Österreich und Deutschland.” In Hiltrud Gnüg–Renate Möhrmann (Hg.): *Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zum Gegenwart*. Stuttgart: B. Metzler, 117–128.

- Leisch-Prost, Edith. 2006. „Rosa Mayreder.” In Francisca de Haan (ed.): *Biographical Dictionary of Women’s Movements and Feminism: Central, Eastern, and South Eastern European, 19th and 20th Centuries*. Budapest: CEU Press, 319–323.
- McCane, Anna. 2006. *News Writing*. London: Sage.
- Sullerot, Evelyne. 1963. *La presse féminine*. Paris: Armand Colin.
- Szapor, Judith. 2004. „Sisters of Foes: The Shifting Front Lines of the Hungarian Women’s Movement.” In Paletschek Sylvia & Bianca Pietrow Ennker (eds.): *Women’s Emancipation Movements in the Nineteenth Century. A European Perspective*. Stanford: Stanford University Press. 189–205.
- Williams, Raymond. 1983. *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society. Revised Edition*. London: Fontana.
- Wolff, Kerstin. 2017. „Eine eigene Geschichte schreiben – Frauenbewegungszeitschrift als vergessene Orte einer frühen Frauengeschichte.” *Feministische Studien* 1: 128–137.
- Zimmermann, Susan. 1999a. „A magyar nőmozgalom és a „szexuális kérdés” a XX. század elején.” *Eszmélet* 2: 49–66.
- 1999b. *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Promedia.